משא מצרים
(ישעיה יט)

המפרשים הקלאסיים והחדשים מסכימים, שפרק זה עשוי שני חלקים שונים בתכלית. החלק הראשון — 15 הפסוקים הראשונים — הוא פיוטי, שירי, ובעיקר הוא קרוב מאוד למציאות. נזכור כאן מה שהדגיש כמה פעמים פרופ׳ יחזקאל קויפמן, שהנבואה הקלאסית מצטיינת במידה של זיקה למציאות, בניגוד לאסכאטולוגיה מאוחרת, הרי הנביאים הקלאסיים הם קרובים למציאות, ונבואותיהם יש בהן הרבה מן הקונקרטי.

החלק הראשון מדבר בעיקר על שני נושאים. הנושא הראשון עיקרו פסוקים ב–ג: ״וסכסכתי מצרים במצרים ונלחמו איש באחיו ואיש ברעהו עיר בעיר ממלכה בממלכה. ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע ודרשו אל האלילים ואל האטים ואל האבות ואל הידעֹנים״. יש כאן תיאור פלאסטי של התפוררות הממלכה המצרית.

הנושא השני העיקרי בחלק הראשון הוא מפסוק ה ואילך: ״ונשתו מים מהים ונהר יחרב ויבש. והאזניחו נהרות דללו וחרבו יאֹרי מצור קנה וסוף קמלו. ערות על יאור על פי יאור וכל מזרע יאור יבש נדף ואיננו. ואנו הדיגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה ופרשי מכמֹרת על פני מים אמללו. ובשו עבדי פשתים שריקות ואֹרגים חורי״ וגו׳. כלומר, השתבשות משק המים של מצרים, מערכת ההשקיה, שהיא נשמת החיים של הארץ הזאת.

הפרק מתאר מציאות; ברוב החלקים של הפיסקה הזאת אין לראות נבואה במובן ההמוני של המלה, היינו הגדת עתידות. הסיטואציה המתוארת, היינו המצב המפורר של מלכות מצרים, הוא עניין של לפחות 150 שנה לפני ישעיהו, ואם נרצה נוכל לומר שכבר ב־915, אחרי מות שישק, חלה התרופפות גדולה בממלכה המצרית. יתר על כן, מי שירצה להקדים עוד יותר יוכל לומר, כי ההידרדרות לקראת התפוררות השלטון במצרים התחילה בשושלת העשרים, אחרי מות רעמסס השלישי. ולכן אותו מצב של התפוררות, של ״וסכסכתי מצרים במצרים ונלחמו איש באחיו״ איננו נבואה מפתיעה ומדהימה, המבשרת חידוש, כי אם תיאור מצב, או נבואה שכך יימשך להבא.

אשר להשתבשות משק המים המתוארת כאן בצורה החריפה ביותר, הרי יש חילוקי דעות. הפרשנות הקלאסית — רש״י, ראב״ע, רד״ק — טענה, שהמתואר פה אינו מציאות כי אם משל לדלדול ולהרס שיחולו במצרים, ולאו דווקא שייבשו היאורות ממש, שישתו המים מהים ולא יהיו דגים וכו׳. לא כך סובר ברסטד[1] האומר: השתבשות משק המים (אמנם

1 ראה: ג״ה ברסטד, דברי ימי מצרים (תרגם ש׳ אטינגר), ב, ירושלים תשט״ז, עמ׳ 393.

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683

אולי לא בצורה חריפה כל־כך) היא תוצאה טבעית של התפוררות השלטון. כל גדולתה של רשת ההשקיה המצרית היא בכך שהיא אחידה לאורך כל הארץ. אנחנו יודעים, שהיום מרחיקים לכת עד פנים אפריקה כדי להבטיח את משק המים. זה אפוא עניין של אחדות הממלכה. בשעה שמצרים התפוררה שוב לא היה אפשר להשפיע מן המרכז על ההיקף; המעשים הנחוצים לא נעשו, הוזנחו או שנעשו שלא בהתאם לתכנית, צפונה בדרך זו ודרומה בדרך אחרת, ועל־ידי כך נהרסה במצרים רשת ההשקיה.

ברסטד טוען שגם התיאור הזה הוא מציאותי. ייתכן שהאמת היא באמצע, היינו — שיש ממש בתיאור של הרס משק המים, אבל פרטים כגון "ואבלו כל משליכי ביאור חכה ופרשי מכמרת על פני מים אמללו" וגו' הינם הפלגה נבואית, שנועדה, כפי שאומרת הפרשנות הקלאסית שלנו, להמחיש את החורבן של הממלכה.

הדבר אשר גירה ביותר את סקרנות הפרשנות, בייחוד המודרנית, בפרק זה, הוא הפרט היחיד הבולט שאפשר לפרשו פירוש קונקרטי יותר והיסטורי, והוא בפסוק ד: "וסִכַּרתי את מצרים ביד אדנים קשה ומלך עז ימשל בם נאם האדון ה' צבאות". כאן האתגר הפרשני ההיסטורי: מי הוא "המלך העז". כל הפרשנים, בייחוד החדשים, חשבו שכאן המפתח להבנת הנבואה, על רקעה המדיני הכרונולוגי.

והנה קרה דבר מעניין. הפרשנות הקלאסית שלא ידעה הרבה עובדות היסטוריות, נדמה שקלעה אל המטרה, ואילו פרשני המאה הי"ט וראשית המאה הכ' לקו ב"עושר שמור לבעליו לרעה". אנחנו היום מבינים שהרבה דברים עוד לא ידעו; מאז נתגלו פרקים גדולים רבי־חשיבות להבנת התקופה. אבל המחקר התפעל מעצמו מאוד בראשית המאה ובסוף המאה הקודמת.

נסקור מקצת מן הגלריה הפרשנית־המדעית שנטפלה אל "המלך העז". קנט[2] אמר שזה אנטיוכוס אפיפאנס. שד"ל וכן צ'יין[3] פירשו כי המלך העז אינו אלא כנבוזי מלך פרס (525 לפה"ס). שטויארנגל ודליטש[4] זיהוהו עם פסמתיך (663–609 לפה"ס). שטדה וגריי[5] סברו שהוא פענחי, אותו כובש כושי שירד מן הדרום ממצרים העליונה (לשם פלש מנוביה) והשתלט על כל ארץ מצרים (750 לפה"ס).

לעומת זאת, הפרשנים הקלאסיים שלנו — רש"י ורד"ק — היה להם יתרון גדול, שלא שמעו אולי על פסמתיך ועל כנבוזי, ולכן סברו שהמלך העז הוא מלך אשור. ואין לך דבר הגיוני מזה, מפני שכל הפיסקה הזאת היא בתחום המציאות ובתחום מה שקוראים האופק ההיסטורי של הנביא. אין שום דבר בפיסקה הראשונה שהוא רחוק מן השכל ומן הסביר ומן הדברים המתרחשים והיכולים להתרחש במצרים בעתיד הקרוב לימי הנביא. ועל־כן אין ספק שצודקים הקדמונים האומרים שהכוונה למלך אשור. צריך לזכור מה שכתוב בפסוק כג: "ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים אשורה ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו

2 עיין: R. H. Kennet, *The Composition of the Book of Isaiah*, I, London 1910, p. 53.

3 T. K. Cheyne, *The Prophecies of Isaiah*, I, London 1884, p. 116.

4 F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Prophecies of Isaiah*, I (trns. J. Martin), Edinburgh 1884, p. 35.

5 G. B. Gray, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Isaiah (ICC)*, Edinburgh 1912, p. 321.

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683

מצרים את אשור". רואים אנחנו כאן את ההסתכלות של הנביא, שנבואתו־השקפתו היא, שעתידה אשור להתגבר על מצרים. גם בפרק כ, בפס' ג–ד כתוב במפורש: "ויאמר ה' כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש. כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת ערות מצרים". אין כל טעם להפליג כאן לתחומי הדמיון אל פסמתיך וכנבוזי וכיו"ב. האופק ההיסטורי של הנביא די ברור. את השקפתו הנבואית ההיסטורית אנחנו שומעים בבהירות. על אשור ועל עתידה הקרוב מדבר הנביא בכמה מקומות. על־כן, אין ספק שעדיפה דעתם של פרשנינו על דעתם של החדשים.

אולי הקולע ביותר, בקרב הפרשנות החדשה, הוא דרייבר,[6] האומר פשוט: "The country will fall to the first ambitious man who invades it". הרי ישעיהו אינו קורא בשמו של המלך העז. הוא התכוון לומר, שהמצב בארץ מצרים המפוררת הגיע לשלב, שבו כל כובש גדול ותקיף יכול להשתלט עליה. מכל מקום, מי שיאמר שבנבואה זו יש רמז לכיבושו של אסרחדון בשנת 671, או לאשורבניפל שכבש את מצרים בשנת 664 לפה"ס, לא יהיה רחוק מן המציאות, אף־על־פי שהנביא לא נקב בשם. ייתכן שאילו שאלנוהו לשמו של המלך העז היה אומר: אילו ידעתי את השם של המלך, הייתי מגלה אותו, אבל כיוון שאיני יודע, איני אומר. לפיכך, אם נרצה לומר שהנבואה הזאת מתאימה לפעולתו של אסרחדון או אשורבניפל — זה יהיה הסבר קרוב לאמת.

פירושו של דבר, שיש כאן לפנינו פרק של שירת נבואה, המתארת מצב במצרים שהוא בעצם מתמיד או חוזר מדי פעם, שהיה קיים הרבה זמן לפני ישעיהו והרבה זמן אחריו; ויש כאן, אם נרצה, הגדת עתידות אחת — "המלך העז", וגם אותו המלך העז איננו מעבר לאופק ההיסטורי ולסבירות ההיסטורית של תקופת ישעיהו.

הפיסקה כולה (פס' א–טו) כתובה בסגנון שירי מעודן, כפי שמדגישים כמה מן הפרשנים. כל הפיסקה כתובה בהקבלות: "הנה ה' רֹכב על עב קל ובא מצרים ונעו אלילי מצרים מפניו ולבב מצרים ימס בקרבו. וסכסכתי מצרים במצרים ונלחמו איש באחיו ואיש ברעהו עיר בעיר ממלכה בממלכה" וגו'. אבל לא רק הקבלות. יש כאן עוד שני דברים, שבהם מצטיינים חלקים מסוימים של המקרא. האחד הוא התיאור הבהיר הפלאסטי, מעט המחזיק את המרובה, המכניס את הקורא לאווירה ולנוף המצרי. הקורא מרגיש את עצמו במצרים: ממלכה בממלכה, האטים, האובות, הידעונים, האימה מפני הנהר שיחרב וייבש, הנהרות, יאורי מצור, הקנה והסוף, עובדי הפשתן, האורגים והדייגים — ממש אותם הדברים שהמצרים ציירו על הקירות של קברותיהם ובמקומות אחרים, אלא שהדברים מצוירים כאן במלים.

ולא זו בלבד. העירו כבר כמה פרשנים למשל על פסוק יא: "אך אולים שרי צֹעַן חכמי יֹעצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם". ידוע שהיתה זו תקופה של נהייה אחרי ימי קדם, להיטות אחרי ארכאיזמים — בתרבות, באמנות ובדת; הרצון להידמות לקדמונים, שלט אז במצרים. בן חכמים אני, בן מלכי קדם — רומז אל־נכון

6 S. R. Driver, *An Introduction to the Literature of the Old Testament*, Edinburgh 1898, p. 215.

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683

לתופעה זו. יתר על כן, יש כאן גם חריפויות מכוונות. הכתוב (ד) אומר: "וסִפַּרתי את מצרים" במקום "וסגרתי" (כמו בערבית) ולא רק משום שכ' וג' מתחלפות. לקמן (י) נאמר "כל עִשֵּי שֶׂכר", דבר המשתמע לשני פנים: שכירים העוסקים בבניין סכרים, בסכירת תעלות. על־כן נאמר גם "וסכרתי", במקום "וסגרתי", רמז לפעולות האלה האופייניות כל־כך למצרים.

ועוד מלה מעניינת אחת: "כל עשי שכר אַגמֵי נפש". הכוונה הפשוטה היא "עגמי נפש" בע', נוגים, עצובים, אבל הנביא אומר "אגמי נפש" בא', כי מצרים היא ארץ של אגמים וסכרים. רבים הם עוד סממני האמנות והחריפות בפיסקה זו, וכמה מן החדשים מדגישים בפירושיהם את הדברים האלה. יש בפיסקה זו אפוא יותר מן השירה מאשר מן הנבואה במובן שאנחנו רגילים לה, יותר מתיאור מציאות מתמדת במצרים מאשר מן הנבואה לעתיד. הדבר היחיד, כאמור, שהוא רמז לעתיד הוא "ומלך עז ימשל בם", ואף זה לעתיד קרוב המתקבל על הדעת.

מה מוסיפה הפיסקה הזאת על המציאות המצרית הידועה בעצם זה דורות רבים? הווה אומר, נוכחות ה' אלוהי ישראל: "הנה ה' רֹכב על עב קל ובא מצרים ונעו אלילי מצרים מפניו ולבב מצרים ימס בקרבו" (א). אגב, ייתכן שהעב הקל שעליו בא אלוהים למצרים, גם הוא מסממני התיאור של טבע מצרים, כי אין במצרים עננים של ממש, שמיה של מצרים בהירים.

כאמור, גם הנבואה "וסכרתי את מצרים ביד אדנים קשה" היא אפשרות סבירה וקרובה. מה שהנביא מוסיף פה הוא: "ומלך עז ימשל בם נאם האדון ה' צבאות" (ד), וגם אחרי כן: "אך אוִלים שרי צען חכמי יעצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם. אַיֵם אפוא חכמיך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ ה' צבאות על מצרים... ה' מסך בקרבה רוח עועים" (יא–יד). הדבר שמוסיף ישעיהו על מציאות מצרית ידועה פחות או יותר, היא נוכחות אלוהי ישראל העומד מעל למאורעות האלה, מחולל ומכוון אותם. המאורעות כשלעצמם ידועים. היסטוריון ומדינאי נבון יכול היה לשער בזמנו של ישעיהו, שסופה של מצרים ליפול בידי האשורים. התוספת של הנביא היא ההשגחה של אלוהי ישראל, שמכוחו ומכוח־כוחו מתרחשים אותם הדברים הידועים. זהו החלק הראשון.

החלק השני, החל בפסוק טז, שונה בתכלית: א) אין הוא פיוטי, אלא הוא קרוב יותר לפרוזה; ב) אין הוא מתאר מציאות מצרית של ההווה. אפשר לומר שזו נבואה לאחרית הימים, אבל לאו דווקא כפי שאנחנו מבינים היום "אחרית הימים", אלא כפי עיקר פשוטה במקרא — עתיד רחוק בלתי מוגדר. "המלך העז" שבחלק הראשון של הפרק הוא עניין של דור או שני דורות. ואילו מה שכתוב בחלק השני, מפסוק טז ואילך, הוא עניין של דורות רבים, עתיד רחוק יותר, בלתי מוגדר, אמנם לאו דווקא אחרית הימים במובן התיאולוגי המאוחר.

נראה שעיקרה של פיסקה זו, שסימנה "ביום ההוא", הוא בסופה, פס' כג–כה: "ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים אשורה ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו מצרים את אשור. ביום ההוא יהיה ישראל שלישִיה למצרים ולאשור ברכה בקרב הארץ. אשר ברכו ה' צבאות לאמר ברוך עמי מצרים ומעשה ידַי אשור ונחלתִי ישראל".

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683

נפנה כאן בקיצור נמרץ לסוף הספר. בפרק סה נאמר: "כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תִזָּכרנה הראשׁנות ולא תעלינה על לב. כי אם שישו וגילו עדי עד אשר אני בורא כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש... לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן אשר לא ימלא את ימיו כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יְקֻלל... זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן ונחש עפר לחמו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי אמר ה'" (יז–כה). העירו כבר פרשנים שונים, שיש כאן מוטיב של חזרה להתחלה הטובה, למצב של תקופת הבריאה, של גן העדן לפני השחתת האדם ולפני החטא. לא באתי להשוות בדרך־כלל פרק סה לפרק יט, מפני שהדברים שם מופלגים הרבה יותר, הם קרובים לאסכאטולוגיה, ואילו כאן הדברים מעורים יותר במציאות. אך העיקרון המשותף לשני הפרקים הוא, שהאחרונות נעוצות בראשונות, שתיקון העולם יחול על־ידי חזרה להתחלה הטובה.

ועכשיו נשוב לפרק יט: "ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור **ברכה בקרב הארץ**" (כד). אנחנו נזכרים שזאת היתה ראשית דרכו של אברהם. הרי בספר בראשית נאמר לו: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך **והיה ברכה**. ואברכה מברכיך ומקללך אאר **ונברכו בך כל משפחת האדמה**" (יב, א–ג). מה אפוא כוונת הנביא פה בפרק יט? הנביא אומר: יום יבוא, והייעודים האלה של האבות יתקיימו. אחרי מעשה העקדה נאמר שוב: "**והתברכו בזרעך** כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקלי" (בר' כב, יח). על ייעוד זה חוזר אחר־כך הכתוב ביצחק: "**והתברכו בזרעך** כל גויי הארץ" (בר' כו, ד), וביעקב: "**ונברכו בך** כל משפחת האדמה **ובזרעך**" (בר' כח, יד). ייעודי האבות הם אפוא היסוד של החזון שישראל עתיד להיות ברכה בקרב הארץ, כי יתברכו בו כל גויי הארץ. זה הדבר העתיד להתקיים במצרים ובאשור באחרית הימים. ישעיה ניבא כאן לתיקון עולם, וסגנונו רומז לקשר שבין תחילת הדרך לבין סופה.

אצטט כאן מה שהעירו בשעתם זוג תלמידים בסמינריון שלי, מר אסף ורעיתו מחל־אביב. נאמר כאן כי תהיה מסילה ממצרים אשורה ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו מצרים את אשור, ואחרי כן "ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל". אברהם בא ממסופוטמיה, ירד למצרים ונשא את עיניו כל הימים לנחול את ארץ כנען. והוא הדין ביעקב שבא מחרן וירד למצרים. מעשי אבות אלה הם סימן לחזון העתיד: המסילה ממצרים אשורה. כדאי להוסיף, כי זה אולי מסביר במידת־מה את פסוק יח: "ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען". מדוע "שפת כנען"? אולי גם זהו רמז לימי האבות שהתהלכו בארץ כנען; הייעודים של ימי האבות עתידים להתמלא ולהתגשם בעתיד, באחרית הימים. סוף הדרך דומה לראשיתה. זה בעצם מה שאומר פה הנביא, אלא שהוא משבץ את הייעוד הזה באקטואליה, במצרים של ימיו. הוא חוזה את מצרים ואת אשור במסגרת של התגשמות הייעוד לאבות. הוא רואה את ישראל הנגאל ברכה בקרב הארץ. המלים "כנען" ו"מסילה" מעלות את זכר אברהם ויעקב בנדודיהם ובייעודיהם. עיקרה של נבואה זו הוא, למעשה, שיבוץ מצרים בייעוד של האבות, אותו ייעוד שישראל נשא אתו במשך מאות בשנים.

★

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683

נאמר בפרקנו בפסוקים יח–כא: "ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות עיר ההרס יֵאמר לאחת. ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצֵבה אצל גבולה לה'. והיה לאות ולעֵד לה' צבאות בארץ מצרים כי יצעקו אל ה' מפני לחצים וְישלח להם מושיע וָרָב והצילם. ונודע ה' למצרים וידעו מצרים את ה' ביום ההוא ועבדו זבח ומנחה ונדרו נדר לה' ושלמו". ייתכן מאוד שלפנינו מעין שלב־ביניים, שהנביא חוזה בין אחרית הימים, כאשר הייעוד לאבות יתגשם, לבין אותה מציאות שתיאר בחמישה עשר הפסוקים הראשונים של הפרק. עלינו לזכור כי הרבה דברים נתרחשו בימי קדם ולא הגיעו אלינו כלל, ויש מאורעות שרק רמזים קטועים מאוד רומזים לנו אודותיהם. מכל מקום, יש בצפניה דבר נבואה הרומז אולי לאותו פרק נעלם בהיסטוריה שישעיהו חוזה פה. בצפניה ב, יא נאמר: "נורא ה' עליהם כי רָזה את כל אלהי הארץ וישתחוו לו איש ממקומו כל איי הגוים". ובפרק ג, ט הוא אומר: "כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד". האם אין זו הקבלה קרובה או רחוקה לדברי ישעיהו: "ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות... ועבדו זבח"? צפניה שם ממשיך (י): "מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובָלון מנחתי"! הדרך הפשוטה ביותר לפרש את השם הקשה הוא לומר, כמו שאומרים כמה מן החדשים, שפה יש טעות שאי־אפשר לתקנה. ברם זו דרך קלה ואינה משכנעת. יש כאן משהו קדמון, נעלם. כלום כל הפרטים והשמות הכתובים היום בעיתון יהיו נהירים ומובנים כעבור 3000 שנה? מכל מקום, מה שכתוב באותו פסוק בצפניה דומה במידת־מה למה שנאמר בישעיה: "הוי ארץ צִלצַל כנפים אשר מעבר לנהרי כוש" (יח, א) ואחרי־כן: "בעת ההיא יובל שי לה' צבאות עַם ממֻשך ומורט ומעם נורא מן הוא והלאה גוי קו קו ומבוסה אשר בזאו נָהָרים ארצו אל מקום שם ה' צבאות הר ציון" (פס' ז). שתי הנבואות — של ישעיה ושל צפניה — מדברות בתמורה, במאורע גדול כלשהו שעתיד להתרחש בכוש, בפנים אפריקה, דרומה למצרים. דברים יותר מפורשים וכוללים אומר בעניין זה מלאכי (א, יא): "כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מֻקטר מֻגש לשמי" (א, יא), ולקמן: "כי מלך גדול אני אמר ה' צבאות ושמי נורא בגוים" (פס' יד). ודברי מלאכי אלה שוב אינם חזון נבואה, כי אם קביעת עובדה.

אם כן, יש בישעיה, בצפניה ובמלאכי רמז למצב תרבותי־היסטורי או דתי, שבו שָפעה השראה ישראלית למרחקים.

לאור דברי מלאכי נדמה לי שאין לפסוח על הצהרת כורש: "כה אמר כרש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה" (עז' א, ב). ידוע מה שטוען המחקר ההיסטורי, שכורש היה סובלן, אדם שהוקיר ועודד את כל הפולחנות. זוהי סברה קרובה לאמת, אך אין זו כל האמת, ובוודאי שהמקרא איננו מבקש לומר רק זאת. "כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים" — אין זה עניין של אל לוקאלי, אחד מני רבים. הכתוב רומז למשהו מיוחד בראשית מלכות כורש, שאיננו יודעים את פרטיו. בשלהי מסכת מנחות יש ברייתא מעניינת,[7] אמנם בעלת צביון אגדי, שנשתמר בה זכר לתנועת התקרבות של גויים לאמונת הייחוד. לאחר מפלתו של סנחריב

7 בבלי, מנחות קט ע"ב.

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683

יצא חזקיהו ומצא בני מלכים יושבים בקרוניות זהב, הדירן שלא לעבוד עבודה זרה וכו׳. אותה ברייתא מסתייעת בפרק יט בישעיה. נראה לאור הדברים האמורים, שיש כאן הדים עמומים של נהייה אחרי אמונת ישראל בשלהי תקופת המקרא — מפנה ברגע היסטורי מעניין, שלא נשארו ממנו אלא פירורים וקטעים. האמור בפרקנו: ״ונודע ה׳ למצרים וידעו מצרים את ה׳ ביום ההוא ועבדו זבח ומנחה״ וגו׳, הוא אולי רמז לאחד האיים המונותיאיסטיים שצצו במרחבי העולם האלילי בהשראת ישראל. יש לזכור, כי גם פרקי הנחמה בישעיה (נו, ו) וגם מגילת אסתר (ט, כז) מזכירים את ״בני הנכר הנלוים על ה׳״.

★

סוף דבר, מה מתכוון פרק יט בישעיה לומר? כאמור, אין בפרק זה מאחז היסטורי קונקרטי, ונדמה שאין בו הוראה ושליחות נבואית. הבה נדגים את העניין. נאמר בישעיה י, יב–טז: ״והיה כי יבצע אדני את כל מעשהו בהר ציון ובירושלים אפקד על פרי גדל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו. כי אמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבנותי ואסיר גבולת עמים ועתודתיהם שוסתי ואוריד כאביר יושבים. ותמצא כקן ידי לחיל העמים וכאסף ביצים עזבות כל הארץ אני אספתי ולא היה נדד כנף ופצה פה ומצפצף. היתפאר הגרזן על החצב בו אם יתגדל המשור על מניפו כהניף שבט ואת מרימיו כהרים מטה לא־עץ. לכן ישלח האדון ה׳ צבאות במשמניו רזון ותחת כבדו יקד יקוד כיקוד אש״. כאן אנחנו מבינים מה רוצה הנביא לומר. הוא טוען נגד אשור שהוא־יהיר, רברבן, ואינו יודע שאינו אלא מטה זעם בידי אלוהי ישראל, בידי אלוהי עולם; ולכן ייענש.

בישעיה יד, כד–כה נאמר: ״נשבע ה׳ צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום. לשבר אשור בארצי ועל הרי אבוסנו וסר מעליהם עלו וסבלו מעל שכמו יסור״. גם כאן יש תכלית ברורה: הנביא קובל ומתרעם על אשור שהוא משעבד את ישראל, והוא ניבא כי השעבוד יישבר והנוגש ייענש.

באותו פרק, כשהוא אומר על בבל, בפסוק יז: ״שם תבל כמדבר ועריו הרס אסיריו לא פתח ביתה״ וגו׳ — זה חטאה של מלכות הרשעה, הנביא מבשר כי על החטא הזה תיענש מלכות הרשעה. והוא הדין בפרק לא, המדבר גם הוא במצרים — אך כאן יש שליחות ברורה. הוא אומר בפסוק א: ״הוי הירדים מצרים לעזרה על סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד״ וגו׳, ואחרי־כן: ״ומצרים אדם ולא אל וסוסיהם בשר ולא רוח וה׳ יטה ידו וכשל עוזר ונפל עזר ויחדו כלם יכליון״ (פס׳ ג) — תכליתה של נבואה זו לשכנע את בני יהודה ולאיים עליהם, שלא ירדו למצרים, שלא יכרתו ברית עם מצרים, כי סופם לנחול מפלה. זוהי הוראה נבואית ברורה.

לעומת כל אלה יש מקום לשאלה: מה המשמעות הקונקרטית של ״משא מצרים״ בפרק יט? בחלק הראשון של הפרק יש תיאור של מציאות; בחלקו השני יש שילוב מצרים לעתיד לבוא בתכנית אלוהית. אך מה התכלית? מה הוראה מורה הנביא?

בישעיה ה, יא מגנה ישעיהו את העם: ״הוי משכימי בבקר שכר ירדפו מאחרי בנשף יין ידליקם״. לכאורה, מה החטא שבני־אדם הם עליזים? ״והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם ואת פעל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו״ (שם, יב). זה העיקר. הנביא דורש מן

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683

העם, לראות את פועל ה', להביט, במקום קלות הדעת כובד ראש, עיון ועמקות. הנביא דורש מן העם לראות את הקשר בין ההשגחה האלוהית לבין המאורעות.

ושוב בפרק כב, פסוקים י–יא כשמדובר על ביצורים, שוודאי היו חשובים ויעילים, אומר הכתוב: "ואת בתי ירושלים ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה. ומקוה עשיתם בין החֹמֹתים למי הברֵכה הישנה". ומה רע שהם מבצרים את ירושלים? הוא אומר: "ולא הבטתם אל עֹשיה ויֹצרה מרחוק לא ראיתם". הנביא תובע מהעם התבוננות מעמיקה במאורעות וקבלת ההיסטוריוסופיה הנבואית.

בפרק שלנו, פרק יט, מדגיש הכתוב על מצרים בפסוקים יא–יב: "אך אוֱלים שרי צֹען חכמי יֹעצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם. אים אפוא חכמיך ויגידו נא לך". מה, אם כן, החכמה חסרה? "ויֵדעו מה יעץ ה' צבאות על מצרים". הנביא אומר, כל הבנה היסטורית, כל התבוננות בהיסטוריה ובמאורעות שהיא בנויה אך ורק על סיבה ומסובב, על היגיון מדיני־היסטורי — היא חטא. אני משער, שאין לנביא כל התנגדות לביצור ירושלים. אך אין להסתפק בכך. יש להתבונן בדרכי ההשגחה, יש להבין את המעשים שנעשים ושייעשו, את הקשרים בין המאורעות ואת הגיונם ומשמעותם, על רקע ההשגחה האלוהית.

ניתן דעתנו למלה אחת החוזרת בישעיה כמה פעמים, והיא "למודים". בפרק ח אומר הנביא: "צור תעודה חתום תורה בלִמדי. וחכיתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב וקִויתי לו. הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאֹתות ולמופתים בישראל" וגו' (טז–יח). כפי שמפרשים, מסתגר פה ישעיהו בחוג של בניו ולימודיו, כלומר תלמידיו. גם בפרקים האחרונים נזכר הביטוי הזה כמה פעמים. (הכל מודים שהפרקים האלה כתובים ברוח של ישעיהו ואף בסגנונו). בפרק נ, ד אומר הכתוב: "אדני ה' נתן לי לשון לִמודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי אזן לשמע כַּלִמודים". יש כאן הווי של תלמידים, המשכימים לתלמודם בבוקר בבוקר. או בפרק נד, יג: "וכל בניִך לִמודי ה'". לימודי ה' הם תלמידי ה', כלומר תלמידי הנביאים שה' גלה סודו להם.

מה אפוא המסקנה? המסקנה היא, שבפרק יט יש לפנינו טיפוס אחר של נבואה, שונה מרוב הנבואות שיש להן זיקה ישירה למציאות ושליחות קונקרטית. כאשר הנביא אומר: "לכן כה אמר ה' אל מלך אשור לא יבוא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפֹך עליה סֹללה... וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי" (לז, לג–לה) — זוהי שליחות. הנביא מחזק ידיהם של יושבי ירושלים, הוא פונה אל העם: תהיו בטוחים כי תצליחו להחזיק בירושלים. כאשר הנביא אומר: "הוי היֹרדים מצרים" (לא, א), הוא מחכוון שלא ירדו למצרים כי לא יצליחו. כאשר הוא אומר לאחז: "הִשמר והַשקט אל תירא ולבבך אל ירך" וגו' (ז, ד), הוא מתכוון: אל תפחד מפני רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו ואל תשלח לאשור לעזרה. בכל הפרקים האלה ישנה שליחות שהיא מעורה במציאות הנוכחית.

לא כן במקרה דנן של פרק יט. כאן אין שליחות, כאן אין קריאה קונקרטית שהנביא קורא למישהו. הוא מתאר את מצרים בהווה ובעתיד — בעתיד שיכול להיות קרוב ויכול להיות רחוק. הכל לפי המעשה והזכות, לפי הברירה הנבואית. תיאור העתיד גם כן אינו חידוש. הוא הסבר כיצד ילך העולם לקראת אותו ייעוד גדול של האבות, "ונברכו בך כל משפחת

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683

האדמה" (בר' יב, ג), "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" (שם כב, יח; כו, ד). המעצמות בימיו, גויי הארץ האדירים, הם אשור ומצרים בדומה — במידה רבה — לתקופת האבות. הבה ואלמד אתכם — אומר הנביא — כיצד יתגשם הייעוד הזה של האבות בעתיד בעקבות המציאות הנוכחית; הבה ואלמד אתכם, בחלק הראשון של הפרק, כיצד יש להסתכל באותה מציאות היסטורית שאתם מכירים, שמצרים מפולגת ומפוררת, שמערכת ההשקיה שלה משובשת. ואומר הנביא: יש לדעת ולזכור כלל גדול — "הנה ה' רכב על עב קל ובא מצרים ונעו אלילי מצרים מפניו". זה הדבר שרוב בני עולם אינם מבינים: את הדברים עצמם הם יודעים, אבל אינם מבינים שבכל זה פועמת ההשגחה האלוהית.

אילו רציתי להשתמש במשל הדיוט, הייתי אומר שזהו שיעור לדוגמה בהיסטוריוסופיה נבואית — כיצד יש להסתכל בתולדה, בהווה ובעתיד. הרי אנחנו רואים שלנביא יש תלמידים, הוא מדבר על "למודי ה'", על התלמידים שיעיר בבוקר בבוקר. התלמידים האלה דומים אולי לאותם בני הנביאים שאנחנו קוראים עליהם בספר מלכים. מה לומדים התלמידים האלה מפי רבותיהם הנביאים? אם איני טועה, יש כאן פרק שהוא מעין שיעור נבואי, פרק שאינו מביא שליחות ואינו דורש משהו קונקרטי, אלא מדגים באוזני לימודי הנביא, כיצד יש להסתכל בהיסטוריה בהווה, וכיצד יש לקוות ולהתבונן אל העתיד.

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר אילן. לדף הספר באתר ההוצאה:
https://www.biupress.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=683